

İSKƏNDƏR PALA YARADICILIĞINDA ŞAH İSMAYIL XƏTAİ OBRAZI

Sevinc ƏLİYEVƏ*

Açar sözlər: roman, Şah İsmayıl Xətai, Osmanlı imperiyası

İsgəndər Pala son dövrlərdə Azərbaycan elmi-ədəbi mühitində də tanınmış bir yazıçıdır. Onun romanlarının mövzusu orta q tarixi keçmişimizlə, Şah İsmayıl, Füzuli kimi dahi şəxsiyyətlərimizlə bağlı olduğu üçün Azərbaycan auditoriyasında həm oxucular, həm də tənqidçilər, KİV tərəfindən İskəndər Palanın əsərlərinə böyük maraq hiss olunur.

Azərbaycan oxucuları İskəndər Palaya qədər Fərman Kərimlinin “Xudafərin körpüsü”, “Çaldıran döyüşü”, Əzizə Cəfərzadənin “Bakı 1501”, Əlisa Nicatın “Qızılbaşlar” kimi romanları vasitəsilə Səfəvi tarixi haqqında geniş məlumat əldə etmişlər.

2012-ci və 2013-cü illərdə isə “Qanun” nəşriyyatı tərəfindən İskəndər Palanın bir-birinin ardınca iki romanı Azərbaycan türkcəsinə tərcümə olunaraq nəşr edilmişdir. Bunlardan biri Yunus Əmrənin həyat və yaradıcılığında bəhs edən “Od” romanı, digəri isə Çaldıran döyüşündən, Şah İsmayıl Xətayi və Sultan Səlimin münasibətlərindən bəhs edən “Şah və Sultan” romanıdır. Romanın Türkiyə türkcəsindən tərcüməsi Nəriman Əbdülrəhmanlı tərəfindən həyata keçirilmişdir.

Xüsusilə ikinci roman Azərbaycan oxucuları və mətbuatı tərəfindən birmənalı şəkildə qarşılanmamışdır. Şah İsmayıl Xətayi ilə bağlı bir çox tarixi təhriflərə yol verilməsi yazıçının subyektiv münasibətindən qaynaqlanır və romanda tarixi gerçəklərin müəllifin bədii təxəyyülündə dəyişdirilmiş şəkildə dərk edilməsindən xəbər verir.

İskəndər Palanın tarix və müasirlik baxımından ən çox mübahisə yaradan romanı “Şah və Sultan” əsəridir. Roman Səfəvi hömdarı Şah İsmayıl Xətayi və Osmanlı sultanı II Səlim haqqındadır. Əsər boyu onların uşaqlıq illərindən başlayaraq ömürləri təsvir edilir və təbii ki, İskəndər Palanın bu təsvirlərində subyektiv münasibət hər an özünü göstərir. İsmayılın Gilan torpaqlarında gizlədilməsi və burada yetişməsi oxucuların nəzərinə çatdırılır: “Şah Ali ölümə giderken müritlər kiçik kardeş İsmail'i kaçıırp Gilan'da altı yıl gizletmişler. İsmail'e hocalardan ders aldirtmişlar. İsmail şiiir öğrenmiş, ok atmış, ata binmiş, kılıç kullanmış. O altı yıl boyunca İsmail ölümle şahlık arasında, çocuklukla Mehdilik arasında gidip gelmiş. O yıllarda Lele Hüseyin Bey ona şah olmayı, Dede Abdal da ona şeyh olmayı telkin edip durmuştur” (Pala, 2010;15). Azərbaycan tarixinin ən məşhur hökmdarlarından biri haqqında olan bu romanda İskəndər Pala bəzi yanlış tarixi qaynaqlardan istifadə etdiyi üçün müəyyən səhvlərə yol vermişdir. Roman bu baxımdan həm Türkiyədə, həm də Azərbaycan elmi ədəbi aləmində dəyərləndirilmişdir. Roman haqqında ilk məqalələrdən birini Əsgər Rəsulov yazmışdır. Orxan Aras isə “Şahmı, yoxsa sultanmı?” başlıqlı məqaləsində romandan bəhs edir: “Dəyərlı xocam romanı oxumuş və onu ədəbi yöndən şərh etməyi tərcih etmişdir. Sadəcə məqaləsinin sonunda İskəndər Palanın romanında Xətai haqqındakı səhvə toxunmuşdur. Halbuki roman başdan başa bir yanlışlıqlar komediyasıdır. Bu romandan öncə Reha Çamuroğlu isimli bir yazarın yazdığı “İsmayıl” romanı da nə yazıq ki, eyni yanlış hökmlərlə doludur. Təbii ki, bir romançı tarixçi deyil. Və romanda mütləq tarixi dəlillərə də dayanması məcburi deyil. Amma Şah İsmayıl ki-

*doktorant, AMEA akad.Z.M.Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutu
e-mail: muxtarli.sevinc@mail.ru

mi bir şəxsiyyəti alçaltmaq, onu qəddar, despot, mərhəmətsiz bir xain obrazında göstərmək, hələ onun namusunu lağa qoymaq, vicdanlı bir romançının işi olmamalıdır.

Orxan Aras, haqlı olaraq, roman yazarını tarixi təhrif etdiyinə görə şiddətlə qınayır və günahlandırır. Romanda bir deyil, bir neçə səhvin olmasına diqqəti cəlb edir:

1) İskəndər Palaya görə, Şah İsmayıl sünnidir deyə anası Aləmşah Bəyimi gözünü qırpmadan öldürmüşdür.

2) Çaldıran döyüşü zamanı Qəmbərin ağzından Sədrəddinlə Lələ Hüseynin dəyişmələrinin uzun-uzadı təsvir olunmasıdır. Tədqiqatçıya görə, Lələ Hüseyn həmin tarixdən çox əvvəl vəfat etmiş və qətiyyənlə Çaldıran müharibəsində iştirak etməmişdir.

Əsgər Rəsulov bəy də məqaləsində Aləmşah Bəyimin Uzun Həsənin qızı olub, əsil adınınsa Teodora olduğunu yazmışdır. Uzun Həsənin qızının əsl adının necə Teodora olduğu məni də maraqlandırdı. Halbuki, Aləmşah Bəyimin anası Desphina Trabzon Rum İmperatorunun qızıdır və Uzun Həsənin xanıdır. Yəni, xristian olan Aləmşah Bəyim deyil, anası Desphinadır. Şah İsmayılın anasını sünnidir, deyə, öldürtdüyü də Osmanlı saray yaltaqlarının uydurduğu quyruqlu bir yalandır. Bu mövzuda ən gözəl və isbatlı məqaləni yazan Ankara Gazi Universiteti müəllimlərindən tarix elmləri doktoru Tufan Gündüz bəydir. İskəndər Pala bu ana öldürmə hadisəsi bilgisini tarix elmləri doktoru Erhan Afyoncudan aldığını söyləməkdədir. Tarixçi Tufan Gündüz 24 dekabr 2010 tarixində “Habertürk” televiziya kanalında “Tarixin Arka Odası” proqramında tarixçi Erhan Afyoncunun gözlərinin içinə baxa-baxa bu bilginin kəsinliklə yanlış olduğunu, uydurulduğunu söyləyəncə, tarixçi Afyoncu cavab verə bilməmiş, başını aşağı endirib susmuşdu”. (Aras Orxan. Şahmı, yoxsa Sultanmı? 525-ci qəzet, Bakı, 23 iyun 2012-ci il;21)

Romanda qızılbaşlığın yayılması və bununla bağlı kəskin qərarların verilməsindən bəhs edilir və Şahın anası kimi təqdim edilən Aləmşah Bəyimin də bu qərarlara qarşı çıxması və nəticədə cəzalandırılması təsvir edilir: “Aləmşah Begüm’ün herkesin içinde huzura uluorta söylediği bu sözlerden sonra ana ile oğul arasında bir tartışma çıktı; ikisi de giderek seslerini yükselttiler. Hatta bir ara Aləmşah Begüm kendini kaybedip oğlunun suratına tükürdü ve evlat sevgisini yere çalmış oldu. O an anladım ki sevgi ile öfke aynı kaba giremiyordu. İnsanın zihnine takılan öfke gönüldeki sevgiyi örtüyor ve göstermez oluyordu. Yoksa sevgiyle emzirdiği, kucağında sarıp sarmaladığı vakitlerde onun rahat etmesi için kendi rahatını terk ettiği, gecelerde uykusunu böldüğü yavrusunun sevgisini nasıl unutup da böyle bağıra bilirdi? Öfke, öfkeyi doğuruyordu. Şah Efendimiz de buna çok öfkələndi ve arkasından, “Şimdi zaman bizim! Kimi kaldırırsak yücelir, kimi alçaltırsak alçalır!” diye heyecanla haykırdı. Sonra da annesinin öldürülmesini emretti. Bununla kalmadı, daha şiddətli tədbirlər aldı. Tebriz çarşısında, sokaklarında, meydanlarda kızıl serpuş dışında fərqli başlıkla dolaşanlar dərhal takibe alınacaq, kovuşturulacaq və tepeleneceklerdi. Adı Ebubekir, Ömer, Osman, Ayşe olanlar adlarını dəyişdirəcək, aksi hâlde dərhal cəzalandırılacaktı” (Pala, 56).

“İskender Pala’nın Şah & Sultan romanında yaşanan Sünni-Şii kavgası yüzünden Ebubekir, Ömer, Osman, Ayşe adlarını taşıyanların adlarını dəyişdirməsi, aksi hâlde cəzalandırılacağı yer almaktadır (Pala, 2010: 56). Bu, ismin insanlar tərəfindən ne kadar önemsəndiyinin hətta təhlükəli görüldüyünün ən açıq yansımalarından birisidir. Bazen yaşanan bəzi olaylar, çeşitli isimlərə yönəlik önyargıların oluşmasına neden olmaktadır. Burada da bu duruma qarşı bir göndərmə bulunmaktadır”. (Nezire Gamze ILICAK. 1980 SONRASI TÜRK ROMANINDA HALK KÜLTÜRÜ VE HALK EDEBİYATI UNSURLARININ TESPİTİ VE İNCELENMESİ, T.C. İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI, TÜRK HALK EDEBİYATI BİLİM DALI, İstanbul 2014, Yayınlanmamış Doktora Tezi, s. 121)

3) Romanda tarixin təhrif edildiyi məqamlardan biri də müasir oxucuya Taclı Xatunun həyatı ilə yanlış bilgilərin verilməsidir. “Romanda keyflə bəhs olunan Taclı Xatunun əsir edilib Cəfər Ağa ilə evləndirilməsi də bir başqa yalandır. Şah İsmayıl məzhəbi üzündən böyük kin bəsləyən İdrisi Bitlisi, Xurşid Bitlisi və digər saray tarixçilərinin anladıkları hekayələrin heç birinin əsaslı dəlili, sübutu yoxdur. Taclı Xatunun məzarı Şirazda Bibi Dutəmdədir. Belə ki, Çaldıranda yaxalanmış və qızillərini verərək canını qurtarmışdır. Onun gerçək hekayəsi ilə maraqlananlar yenə tarixçi Tufan Gündüzün “Son Kızılbaş Şah İsmail” kitabına baxa bilərlər”. Romanda həmin hadisə aşağıdakı şəkildə təsvir edilir: “Taclı gibi henüz 21 yaşında bir genc kız için 21 yaşında kızı olan Cafer Celebi ile evlilik, belki de Allah’ın bir kahri demektir. Ya şu dünyanın en güzel kızını zamanın en cirkin adamına layık gören Sultan’a ne demeliydi?!..Bunu neden yapmış olabilirdi?” (Pala, 2010; 269)

4) Romanda Şah İsmayıl daha da qorxunc və vəfasız olsun deyə, osmanlıya üsyan edən Şahqulunun onun yanına gedərkən Şah tərəfindən öldürüldüyünün də necə böyük bir yalan olduğunu Rumlu Həsənin “Əhsənüt Təvarix” isimli tarix kitabını oxuduqca görürük. Çünki Rumlu Həsən kitabında Şahqulunun məzarının Anadoluda olduğunu və Anadoluda osmanlılara qarşı çıxan savaşda öldüyünü yazmaqdadır. Halbuki romanda bunun əksi yazılır: “Şah düşündü, düşündü, düşündü... Osmanlıya saldırmak için henüz vakti tamam değildi. Şahkulu densizlik edip kendi başına bir işe kalkışmış, Osmanlı ile arasında yuruttuğu ince siyasete ket vurmuş, uyuyan deviyi uyandırmıştı.

Ofkesini huzurunda Şahkulu’na yardım etməsi için yalvaran yorgun halifeden çıkardı; cümlesine yavaş ve şefkatli bir sesle başlayıp gökler gibi gurleyerek bitirdi. Bu bir Ceza-yı Sinimmar idi;

“Emir Zekeriyaya; buyruğumdur! Şamlulardan beş kişilik bir serdengeçti mufrezesi hazırlansın. Şah desturu olmadan işe kalkışan ve onu da ağzına yuzune bulaştırıran o Şahkulu namerdinin başını bedeninden koparıp bana getirmek üzere yarın yola çıksınlar. Beni Osmanlı ile hazırlıksız karşı karşıya getiren Tekeliler de bundan böyle yurdumuza ayak basarlarsa cezalandırılınsınlar. Onlara nasil bir ceza verileceğini göstermek için de şu konuşan kopeğin dilini kesip Kıtmircan’a yedirin.” (Pala, 2010; 140).

5) Şah İsmayılın Təbrizdəki sünniləri qazanda qaynaraq öldürdüyü yalanı da romanda yer almaqdadır. Bütün tərəfsiz mövqedən yazan tarixçilər Şahın çox mərhəmətli və müdrik bir insan olduğunu qeyd etmişdilər. D. Sabitiyano tərəfindən yayınlanan bir əlyazmada Yavuz Sultan Səlimin atası Bəyazid, Şah Heydəri tərifləyərək ona “seyyid oğlum” deyə xitab etməkdə və onların ailəsinin necə təmiz bir ailə olduqlarını söyləməkdədir. Həmin hadisə isə romanda aşağıdakı şəkildə təsvir edilir: “Birkac gün içinde Sunnilerin ileri gelenlerinden beş bin kadar insan şehir meydanında “Kızılbaşlık muhalifi ham adamlardır, pişmeleri gerekir” diye kaynamış yağ kazanlarına atıldılar. Birkac günde Şiiilik, Safevi Devleti’nin tek mezhebi haline geldi..

“Ben bu yola baş koydum. Ya Şii olurlar ya da yağlı kazandan tadarlar. Bunun için remil atacak da değilim,” diyerek onu azarladi. Yağlı kazan onun Tebriz halkı üzerindeki gücüydü. Her hukmdarın adam öldürürken seçtiği bir yol vardı. Şah Efendimiz de suçluları cellata vermek, idam ettirmek, başını vurdurmak, kazığa oturtmak veya başka yollar yerine kaynamış yağ kazanlarına atıyordu. Bunun için şehir meydanında, herkesin görebileceği yerde uc büyük kazan devamlı kaynatılıyor ve halk buna baktıkça dehşet alıp doğru yola giriyordu. Bu ürkütücü uygulamadan sonra Kızılbaşlar arasında da ilk defa Şah’a muhalefet edenler çıkmaya başladı” (Pala, 2010; 49).

Bundan başqa türkiyəli alim Ahmed Şimşirgil də İskəndər Palanın romanında bir çox təhriflərə yer verdiyini qeyd edir. Guya tamamilən tarixə sadıq qalaraq tarixi bir roman yazdığını iddia edən yazıçının səhvlərini üzə çıxaran alim təbii ki, əsərin başlanğıcında müəllifin özünə tarixi havadarlar tapmasını da tənqid edir. Romanın başlanğıcında belə bir təqdimat var: “Yazdıqlarımı okuyup tarihi

açıdan eleştirilerini esirgemeyen değerli dostlarım Prof. Dr. Abdülkadir Özcan ve Doç. Dr. Erhan Afyoncu'ya," diyerek teşekkürlerini beyan etmesi muhakkak ki kendisinde eserin tarihi olaylara tam bağlı olmasını istediğini gösterirken okuyucuda da bu duyguyu daha da pekiştirmektedir". (<http://ahmetsimsirgil.com/sah-ve-sultan-romani-uzerine/>) Prof. Dr. Ahmed Şimşirgil, təbii ki, sadəcə Sultan Səlim və Şah İsmayıl Xətayi ilə bağlı təhriflərdən bəhs etmir. Əmir Teymurla Sultan Bəyazidi qarşılaşdıran müəllifin əslində onlar haqqında da tarixi səhvlərə yol verdiyini vurğulayır. Əmir Teymurun guya Bəyazidin müsəlman xanımını soyunduraraq şərab paylatmasınının heç bir tarixi əsası olmadığını qeyd edir. Romanda bu barədə deyilir: "(Şah İsmail) Emir Timur ile Sultan Bayezit arasında geçenleri, Timur'un Yıldırım Hanın eşine yaptıklarını çok iyi biliyor ve Sultan Selim'in –o kanlı Selim diyor- Taçlı'ya böyle bir şeyi reva göreceğinden korkuyor. Acaba Selim de Emir Timur gibi davranır, Taçlı'yı soyundurup ordusunun önünde sakilik yaptırarak şerefini paymal eder miydi"? (Pala, 2010; 225)." Qeyd edək ki, Əsgər Rəsulov da bu fikrə qarşı etiraz edir: "Əlbəttə, tarixi roman janrında yazılmış bədii əsər tarixin birəbir özü deyildir. Yazıçı bu romanda uzaq tarixi hadisələrin əsas mahiyyətinə sadıq qalmaqla yanaşı, olaylara və tarixi şəxsiyyətlərə bədii şərtiliyin verdiyi imkanlar çərçivəsində öz dünyagörüşü ilə baxır, oxucuya çatdırmaq istədiyi mətləb və məramı bədii cəhətdən fərdi dünyaduyumu ilə mənalandırır. Çaldıran müharibəsində Sultan Səlim Şah İsmayılı məğlub edir. Yüz il əvvəl Əmir Teymur onun ulu babası İldırım Bəyazidi məğlub etmiş və əsir almışdı. Bəzi qaynaqlara görə, qəfəsə saldırib zəncirlətmış, xanımını çılpaq soyunduraraq əsgərlərinə saqilik etdirib, şərab paylatmışdı. Bunu edib-etmədiyini Əmir Teymurun və tarixçilərin vicdanına həvalə edək. Bilinən tək gerçək budur ki, Əmir Teymur qazandığı böyük Ankara zəfərinə (1402) sevinməmiş, Səmərqəndə döndükdən iki il sonra da vəfat etmişdi. Ancaq olan olmuşdu: ustad Cavidin öz ədəbi qəhrəmanına söylətdiyi kimi, Türk dünyası "bir Topalla bir Korun"ın hakimiyyət və torpaq hərisliyi, eqoizmi ucbatından parçalanmış, Osmanlı torpaqları İldırım Bəyazidin oğlanları arasında miras qovğasına səbəb olmuş, Bizans paytaxtı Konstantinopolun fəthi yarım əsr gecikmişdi". (Rəsulov Əsgər. Qalibi olmayan müharibə. 525-ci qəzet. 2012. 15 iyun;19.)

Bütün bunlar göstərir ki, İskəndər Pala Azərbaycanla bağlı romanlarında bir Osmanlı yazarı kimi çıxış edir və oxuculara, xüsusilə də tarixdən xəbərsiz gənclərə bu yöndə mesajlar vermək istəyir.

ƏDƏBİYYAT

1. Aras Orxan. Şahmı, yoxsa Sultanmı? 525-ci qəzet, Bakı, 23 iyun 2012-ci il, səh.21
2. Cəfərzadə Ə. Bakı-1501. Bakı: Yazıçı,1981, səh. 263
3. Əfəndiyev Oktay. Azərbaycan Səfəvilər dövləti. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1993
4. Nezire Gamze ILICAK. 1980 SONRASI TÜRK ROMANINDA HALK KÜLTÜRÜ VE HALK EDEBİYATI UNSURLARININ TESPİTİ VE İNCELENMESİ, T.C. İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI, TÜRK HALK EDEBİYATI BİLİM DALI, İstanbul 2014, Yayınlanmamış Doktora Tezi, s. 121)
5. Pala İskender. Şah ve Sultan. İstanbul: Kapı Yayınları, 2010, səh. 390
6. Rəsulov Əsgər. Qalibi olmayan müharibə: Çaldıran savaşı. 525-ci qəzet. 15 iyun 2012-ci il, səh.19
7. Şah Xətayi – Sultan Səlim. Uluslararası simpozium. 05-06 nisan 2013-cü il. Materiallar. Bakı: ATEV, 2013
8. <http://ahmetsimsirgil.com/sah-ve-sultan-romani-uzerine/>

Резюме**Севиндж Алиева****Образ шаха Исмаила Хатаи в творчестве Искандера Пала****Ключевые слова:** роман, Шах Исмаил Хатаи, Османской империи

Искандер Пала является одним из самых известных представителей современной турецкой литературы. Являясь мастером исторических романов, писатель в своём творчестве обращается в основном к важным эпохам истории османской империи. Статья посвящена его нашумевшему и довольно известному роману «Шах и Султан». В этом романе так же мы путешествуем во времена османской империи. Роман Шах и Султан посвящён двум великим правителям тюркского мира, Шаху Исмаилу Хатаи и Султану Селиму. В романе повествуется о Чалдыранской битве 1501 года и рассказывается об экономической, политической и культурной жизни Сефевидского государства и Османской империи той эпохи. В самом романе кроме Шаха Исмаила и Султана Селима, раскрываются образы таких исторических персонажей как Гамбар, Гусейн Леле, Таджлы, Джафар Челеби и другие. Но в данной статье речь идёт в основном о субъективном отношении автора к личностям Исмаила и Селима.

Summary**Sevinj Aliyeva****The image of Shah Ismail Khatai in the works of Iskender Pala****Key words:** novel genre, Shah Ismail Khtai, Ottoman

Iskender Pala is one of the well-known figures of contemporary Turkish literature. Referring mainly to the theme of historical novel, Iskender Pala tried to describe the events that took place in the Ottoman history. The article is about his well known Shah and Sultan novel, which has caused more noise. In the novel we are visiting the Ottoman Empire. Shah and Sultan novel is about the two mighty rulers of the Turkic world, Shah Ismayil Khatai and Sultan Selim. The story tells about the Battle of Chaldiran in 1501, the political, economic and cultural situation of the Ottoman and Safavid states. In Shah and Sultan novel, besides the images of historical figures like Shah Ismayil Khatai and Sultan Selim we see characters such as Gambar, Hussein Lale, Tacli, Jafar Chalabi and others. But in the article, we give more information about the author's subjective thoughts about the two mighty warriors.